

Vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare në Shqipëri:
prognozë historiko-juridike, analitike e psikosociale
Fokusi në vitet 2007-2016

Dr. Xhavit Shala
Qendra Kërkimore Shkencore, Akademia e Sigurisë
xhavit.shala@asp.gov.al

Abstrakt

Objekti i studimit dhe i hulumtimit në këtë punim është trajtimi i problemit të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare në këndvështrim historik, ligjor, kronologjik, social, psikosocial e analitik, duke u përqendruar në dhjetëvjeçarin 2007-2016 dhe realizimi i një analize krahasuese me periudha të mëparshme, me synim evidentimin e problematikave, faktorët nxitës si dhe dhënien e disa rekomandimeve për hartimin e politikave për parandalimin e reduktimin e dukurisë së vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare dhe menaxhimit të konflikteve e dhunës, në shërbim të përmirësimit të mëtejshëm të procesit të një policimi komunitar të ndërthurur me atë të bazuar në inteligjencë. Vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare nuk përbëjnë problem të ri për shoqërinë shqiptare. Kjo dukuri ka shoqëruar shoqërinë shqiptare ashtu si dhe kombet e tjera për shumë kohë. Prandaj, ajo që herët, ka gjetur një trajtim të veçantë edhe në të drejtën zakonore penale shqiptare. Shumë vende kanë arritur ta frenojnë këtë dukuri, ndërkohë që në Shqipëri në periudha të ndryshme vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare kanë shënuar rritje. Gjatë këtij punimi janë aplikuar metodat dhe instrumentet bazë kërkimore shkencore, sasiore dhe cilësore, si metoda e analizës dhe sintezës, analizës krahasuese, ajo historike, juridike, e krahasimit dhe konfrontimit si dhe e studimit të rastit. Përveç trajtimit teorik, në aspektin historik e juridik të kësaj dukurie, në funksion të qëllimit, synimit dhe objektivave kërkimor, janë zhvilluar analiza të ndërthurura, të kryqëzuara e logjike të literaturës, të treguesve objektivë (statistikave dhe raporteve të rasteve realisht të evidentuara) e subjektivë, të dhënave nga tre pyetësorët e hartuar (me grupe të shënjuara nga popullsia, punonjësit e policisë dhe të dënuarit për vrasje në familje). Gjetjet kryesore të këtij punimi nxjerrin në pah nivelin e rrezikshmërisë dhe prirjet e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare në Shqipëri, faktorët dhe motivet nxitëse, grupet më të rrezikuara si dhe fakte e sfida me të cilat duhet të përballen strukturat e Policisë së Shtetit, agjencitë e tjera të zbatimit të ligjit si dhe vetë shoqëria shqiptare në të ardhmen. Përfundimet dhe gjetjet e punimit na kanë ndihmuar në përcaktimin edhe të një prognoze të përafërt për këtë fenomen për një periudhë afatmesme si dhe na kanë mundësuar dhënien e rekomandimeve mbi punën e punonjësve të policisë dhe të strukturave të tjera në kuadër të kuptimit, informimit, ndërgjegjësimit, parandalimit dhe

reduktimit dukurisë së vrasjeve në familje, duke diktuar dhe nevojën për hartimin e një strategjie kombëtare për këtë dukuri.

Fjalëkyçe: vrasje në familje, kanun, tregues objektiv, tregues subjektiv, të anketuar, bashkëshort, bashkëshorte, motive.

1. Hyrje

Duke marrë shkas nga perceptimi i një tendence në rritje të dhunës dhe të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, vëmendja e madhe dhe përballja e vazhdueshme e strukturave policore dhe e vetë shoqërisë shqiptare me raste të tilla, ndikimi i tyre në çështjet e rendit dhe të sigurisë në vendin tonë, Qendra Kërkimore Shkencore e Akademisë së Sigurisë planifikoi dhe realizoi projektin kërkimor shkencor “*Vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare në Shqipëri: prognozë juridike, historike, analitike e psikosociale dhe rekomandimet për hartimin e politikave. Fokusi në vitet 2007-2016*”. Në vazhdim të këtij projekti kërkimor e duke u mbështetur në një pjesë të gjetjeve të tij, është përgatitur kjo kumtesë.

2. Vrasja në familje si forma më ekstreme e dhunës në familje: trajtimi historiko-juridik i dukurisë

Vrasjet në familje janë forma më ekstreme e dhunës në familje. Dhuna dhe vrasjet në familje i kapërcejnë kufijtë e një krahinë, të një kombi apo të një kulture. Ato shpesh janë pjesë e kronikave të zeza pothuajse në të gjitha kulturat. Por, si është trajtuar kjo dukuri në këndvështrimin historik e juridik nga shoqëria shqiptare?

2.1 *Trajtimi i vrasjeve në familje sipas të drejtës sonë zakonore penale*

Në të drejtën zakonore penale shqiptare si në Kanunin e Lekë Dukagjinit, Kanunin e Skënderbeut apo dhe Kanunin e Labërisë është bërë rregullimi juridik i institutit të gjakmarrjes edhe të krimeve kundër jetës, në këtë kuadër të krimit të vrasjes si dhe më specifikisht për rastin e vrasjeve në familje. Në Kanunin e Lekë Dukagjinit parashikohen rrethana të ndryshme cilësuese që lidhen me objektin e vrasjes siç janë rastet e vrasjeve në familje e në fis (vrasja e gruas, nënës, babait, vëllait apo kushëririt). Në shumë përcaktime duket sikur kanunet e marrin në mbrojtje gruan, bile edhe në rastet kur ajo kryen vrasje duke e përjashtuar atë nga përgjegjësia e drejtpërdrejtë¹ edhe si subjekt i krimit në

¹ Sipas Margaret Hasluck, më shumë se sa mbrojtje për gratë kjo ishte nënvleftësim për ato, pasi “shoqëria ndër malet shqiptare i vlerësonte shumë pak gratë” dhe sipas kanunit “burri ka gjak, ndërsa gruaja gjini” se “gruaja është bijë e tjetërkujt”. Për më tepër shih:

familje². Megjithatë, sipas tyre “Gjaku i grues s’bahet krahas me gjak të burrit”³ pra gjaku i gruas nuk është baras me gjakun e burrit⁴, duke e justifikuar dhunën e burrit ndaj gruas së tij “me rrahë burri gruen, nuk bie në faj kah kanuja, e as prindja s’mund t’a kerkojn të rrahjen”⁵. Ndonëse e justifikon dhunën ndaj gruas kanuni penalizon vrasjen e saj prej burrit. “Burri nuk kà tager mbi jetë të grues”⁶ thuhet në Kanunin e Lekës. “Burri e blen mundin e të jetuemit e grues, por jo jetën e saj”⁷, dhe “me vrà i shoqi të shoqen, bjen në gjak me prindt e grues”⁸. Kanunet shqiptare parashikonin penalitete dhe përgjegjësinë e burrit kur ai kryen vrasje në familje e sidomos nëse vret gruan e tij. Kanuni i jepte të drejtë burrit të vriste gruan vetëm për çështje nderi si “për kurvni dhe për mik të premë”⁹. Nuk bie në gjak kush vret kënd më vajzë e grue të vet në kurvni”¹⁰. Gjithashtu, kanuni e falte vrasjen e burrit dhe të gruas kur ziheshin në flagrancë “ata qe kanë shtat e dhunë

Margaret Hasluck: *Kanuni shqiptar*. Cambridge: Universiti Press, 1954. Botuar në shqip nga Lisitan. Tiranë 2005, f. 36.

² Në të tre kanunet (*Kanunit të Lekës*, *Kanunit të Skënderbeut* dhe *Kanunit të Labërisë*) përgjegjësia prindërore për vajzat ishte e obligueshme jo vetëm deri në ditën e martesës. Nëse ajo bënte vrasje ngarkonte me gjak prindërit e saj. Për më tepër shih: Kanuni i Lekë Dukagjinit: Libri i Tretë – Martesa, Nye i njizetetetetë, “Gruja s’bjen në gjak” – “Grueja lshon më gjak prinden”, paragrafi 7; Ismet Elezi: *E drejta zakonore e Labërisë*. Botime Toena. Tiranë 2002, f. 171.

³ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Tretë – Martesa, Nye i njizetetetetë, “Gruja s’bjen në gjak” – “Grueja lshon më gjak prinden”, paragrafi 7.

⁴ *Kanuni i Skënderbegut*. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Artikulli XIII “Fajet dhe damet”. Paragrafi 2949. Editrice La Rosa, f. 188. Milot 1993.

⁵ Libri i Tretë – Martesa, Nye i njizetetetetë, “Gruja s’bjen në gjak” – “Grueja lshon më gjak prinden”, paragrafi pestë.

⁶ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Tretë – Martesa, Nye e tridhjetëekatërt, “Nana – Grueja”. “Paperlimsija e grues”, paragrafi parë (a).

⁷ Me gjetë gja gruen per faj të burrit, prindja e kësaj i lypin arsye më kanu... Me plyrë burri gruen, e po bani vaj kjo ke prindt, burri do t’u apë arsye... Sikurse janë në detyrë prindja me dhanë arsye per çdo punë të ligë qi të bajë në derë të burrit a kuejdo bija e tyne, ashtu çmimin e gjakut të saj. Për më tepër shih: *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Tretë – Martesa, Nye i njizetetetetë, “Gruja s’bjen në gjak” – “Grueja lshon më gjak prinden”, paragrafi 3 dhe 8.

⁸ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Dhjetë, Kanuni Kundra Mbrapshitëvet, Nye e tridhjetëetete, “Kush vret vendin, shkon gjak-hups.”, paragrafi 6 (963).

⁹ “Per dy punë e ka fishekun në shpinë grueja e per një punë i pritët theku e lëshohet: per kurvni; per mik të prem. Per këto dy punë të pabesijet i shoqi e vret të shoqen, e rrin pa ndore, pa besë e pa kenë i ndjekun për gjak, se prindja e nuses së vrame marrin çmimin e gjakut, e këtij do t’i napin fishekun e do t’i qesin dorëzanët”. Për më tepër shih: *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Tretë – Martesa, Nye e tridhjetëenjë, “Theku i prem. (Me lshue gruen), paragrafi katër.

“Nana – Grueja”. “Paperlimsija e grues”, paragrafi parë.

¹⁰ *Kanuni i Skënderbegut*. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Artikulli XIV “Gjaku nuk ngel për faj. Gjaku s bëhet jobë”. Paragrafi 2958. Editrice La Rosa, f. 188. Milot 1993.

bashkë po u vranë në punë të keqe, shkojnë gjakhupës”¹¹. Burri si subjekt i krimit në familje në këtë rast përjashtohet nga “përgjegjësia penale”.

Kanuni gjithashtu ka kodifikuar edhe rastin e vrasjeve të tjera për shkak të marrëdhënieve familjare. Kështu, sipas Kanunit të Lekës ”me vrà i biri t’âmen, bien në gjak me prindt e sâmes”¹². Edhe në Kanunin e Skënderbeut është përcaktuar se “me vra burri grunë a i biri t’âmën bie në gjak me prind e saj”¹³. Vrasja e babait si shtyllë e familjes dhe e autoritetit prindëror dënohet ashpër në të drejtën zakonore penale shqiptare. Sipas Kanunit të Lekës “po vrau i biri t’an, s’e ndjekë kush, porsë i biri, dorërsi, grihet a prej fisit a edhe katundisht”¹⁴. Edhe sipas Kanunit të Skënderbeut “kush vret babën e vet, djalin, nipin a stërnipin, vllanë, ungin apo kushrinin e pandamë, në gjak nuk bie, por në faqe të zezë”¹⁵ dhe “po vrau i vllai të vëllan, gjakhupës shkon”¹⁶. Ndërsa në Kanun të Labërisë, kur babai vriste djalin apo djali vriste babanë, ose vëllanë dënohet nga opinioni shoqëror me shprehjen “pastë faqen e zezë”. Ky ishte një dënim moral, turpi më i madh që për nga pasojat morale, kapërcente dënimin me vdekje, si dënim fizik¹⁷.

Ndëshkime të rënda parashikoheshin në të drejtën zakonore penale shqiptare edhe rastin vrasjeve në fis. Kjo sepse përveç familjes edhe fisi ishte një strukturë shumë e rëndësishme shoqërore e kohës që garantonte mbijetesën e individit dhe të familjes së tij. Sipas kanunit të Lekës “kush vret të kushrinin, per me u bâ i zoti î pasunis së tij, grihet, digjet, giobitet e xieret prej vendit”¹⁸. Ndërsa në Kanunin e Skënderbeut për këtë thuhet që “kush vret kushri, ungj a nip të ndamë, bie në gjak, por marrja e gjakut me gjak me kanu të burrërisë është e pahijshme”¹⁹. Sipas tij “vrasësin e robve të vet, sidomos kur vrasja është e

¹¹ Po aty. Nyja e njëqindenjëzetendët. “Gjaku për punë të liga”. Paragrafi parë (920)

¹² *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Tretë – Martesa, Nye e tridhjetëekatërt, “Nana – Grueja”. “Paperlimsija e grues”, paragrafi trete (c).

¹³ *Kanuni i Skënderbegut*. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Kreu I. Dëme e faje kundër jetës. Artikulli XVII “Vrasa me rob të shpisë”. Paragrafi 3007. Editrice La Rosa, f. 191. Milot 1993.

¹⁴ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Dhjetë, Kanuni Kundra Mbrapshitëvet, Nye e tridhjetëetreete, “Kush vret vendin, shkon gjak-hups.”, paragrafi 4 (961).

¹⁵ *Kanuni i Skënderbegut*. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Kreu I. Dëme e faje kundër jetës. Artikulli XVII “Vrasa me rob të shpisë”. Paragrafi 3004. Editrice La Rosa, f. 191. Milot 1993.

¹⁶ Po aty, paragrafi 3 (960)

¹⁷ Ismet Elezi: *E drejta zakonore e Labërisë*. Botime Toena. Tiranë 2002, f. 176. Burim i cituar.

¹⁸ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Libri i Njimbdhetët - Kanuni i Pleqnisë. Nyja e njëqinpesëdhjetëeshtatë. Paragrafi 7.

¹⁹ *Kanuni i Skënderbegut*. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Kreu I. Dëme e faje kundër jetës. Artikulli XVII “Vrasa me rob të shpisë”. Paragrafi 3006. Editrice La Rosa, f. 191. Milot 1993.

shëmtueme, katundi a bajraku, mund të ndëshkojnë atë shtëpi me gjobë, ndamje, qitje jashtë vendit dhe në ndonjë rast dhe me grimje katunisht të fajtorit fatzi”²⁰.

2.2 Trajtimi i vrasjeve në familje në periudhën 1912-1944

Pas shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë, qeveria e dalë nga Kuvendi i Vlorës, më 23 maj 1923 miratoi Kanunin e Zhurisë²¹, i cili përbënte një hap të rëndësishëm për krijimin e drejtësisë penale të shtetit të ri shqiptar. Ky hap u konsolidua më tej sidomos pas Kongresit të Lushnjës. Megjithatë, Qeveria e Vlorës ishte e detyruar të linte në fuqi Kodin Penal të Perandorisë Osmane²², derisa të përgatitej e të hynte në fuqi Kodi Penal i shtetit shqiptar, përgatitja e të cilit për shkak të shumë rrethanave, u vonua deri në vitin 1928. Gjithashtu, u la në fuqi edhe Kodi i Procedurës Penale²³ i Perandorisë Osmane i cili vazhdoi të vepronte edhe në Mbretërinë Shqiptare, me shtesa e ndryshime²⁴. Ligji penal otoman që veprroi në Shqipëri deri në vitin 1928, me disa ndryshime e plotësime parashikonte si rrethanë cilësuese, si krim që prek autoritetin prindëror vrasjet në familje. Sipas tij “ai që me paramendim, me dashje vret një prej etënvjet, gjyshënvjet ndërshkohet me vdekje”²⁵. Gjithashtu, ky kod, ashtu si në të drejtën zakonore penale shqiptare, e përjashtonte nga përgjegjësia penale rastet e vrasjes në familje për çështje nderi. Sipas tij “ai që e sheh të shoqen ose një prej gjinive të tij tue bam veprën e turpshme me ndokën dhe e rreh, e plagos apo e vret njanin apo të dy bashkë është i falun...”²⁶.

Pas shpalljes së Shqipërisë republikë parlamentare dhe miratimit të statutit të saj themeltar²⁷, u hartuar dhe u miratua Kodi Penal shqiptar²⁸ i cili hyri në fuqi me 1 janar

²⁰ *Kanuni i Skënderbegut*. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Kreu I. Dëme e faje kundër jetës. Artikulli XVII “Vrasa me rob të shpisë”. Paragrafi 3005. Editrice La Rosa, f. 191. Milot 1993.

²¹ *Kanuni i Zhurisë* (Jurisë), botuar në *Përlindja e Shqipërisë*, Vlorë 1913, ribotuar në *Jeta Juridike*, N.1, Tiranë, 2007, f.4-18. *Kanuni i Zhurisë* kishte si qëllim mbrojtjen e rendit e të sigurisë dhe luftën kundër veprave penale nëpërmjet hetimit e gjyqimit sipas ligjit. Në të jepej nocioni i fajit dhe ndarjen e tij(veprave penale) në tri kategori sipas modelit perëndimor, në dëme (kundërvajtje), faje të vështira (delikte) dhe faje të shëmtueme (krime). Aty parashikoheshin dhe rregullat procedurale të hetimit e të gjyqimit në gjuhë shqipe.

²² *Kodi Penal i Perandorisë Osmane*, i miratuar në vitin 1878.

²³ *Kodi i Procedurës Penale të Perandorisë Osmane*, i miratuar në vitin 1878.

²⁴ Ela Elezi: *Efektiviteti i legjislacionit dhe sistemit të drejtësisë penale kundër kriminalitetit në procesin e integritet evropian*. Tiranë 2013. Faqe 28.

²⁵ Kodi Penal i Perandorisë Osmane. Kreu II-të: “Krimet e deliktet kundër personave”. Cituar nga Ismet Elezi, *Krimet kundër jetës*, f. 153.

²⁶ Ismet Elezi: *Krimet kundër jetës*. Kombinati Poligrafik. Shtypshkronja ‘8 Nëntori’. Tiranë1989, F. 138. Burim i cituar.

²⁷ Statuti themeltar i Republikës së Shqipërisë u miratuar më 7 mars 1925.

1928²⁹. Në këtë kod penal, i kushtohet një rëndësi e veçantë vrasjeve që përfshijnë rrethana të marrëdhënieve familjare, duke i parashikuar kryesisht si vrasje të cilësuar që lidhen me objektin e veprës penale. Pra, ky ligj penal merr në mbrojtje të veçantë rastet kur objekt i krimit të vrasjes janë pjesëtarë të familjes së subjektit të veprës penale si bashkëshorti, bashkëshortja, nëna, babai, djali, vajza, vjehri, vjehra bile dhe në rastet kur kategori të tilla janë adoptivë, duke parashikuar sanksione shumë të rënda si burgime të përjetshme ose dënime me vdekje³⁰.

Ashtu si në të drejtën zakonore penale shqiptare si dhe në Kodin Penal të Perandorisë Osman, që mbeti në fuqi deri në fund të vitit 1927, edhe Kodi Penal i vitit 1928 parashikonte në nenin 418 pandëshkueshmërinë e veprës penale, pra përjashtimin nga përgjegjësia penale kur vrasja në familje bëhej për çështje nderi³¹, duke e trajtuar si vrasje të cilësuar, por që në këtë rast me anën subjektive të krimit të vrasjes në familje. Aq rëndësi i kushtohet mbrojtjes së familjes nëpërmjet mbrojtjes së pjesëtarëve të saj në mënyrë specifike nga krimi i vrasjes, duke i trajtuar ata si objekt të cilësuar të vrasjes, saqë për rastin e vrasjeve në familje, Kodi Penal i vitit 1928 parashikon specifikisht edhe mënyrën e ekzekutimit të dënimit me vdekje në rastin e vrasjes në familje³². Legjislacioni

²⁸ Kodi Penal Shqiptar u dekretua me 3 qershorit 1927 dhe hyri në fuqi më 1 Janar 1928.

²⁹ Fletorja zyrtare Nr. 1, datë 1 janar 1928

³⁰ Në nenin 404 përcaktohet se “ndëshkimi asht burgimi përjetshëm, në qoftë se vrasja bahet: 1) kundra bashkëshortit, vëllait, motrës, atit ose amës adoptive, djalit ose vajzës adoptive, vjehrit ose vjehrrës, dhandrit ose nuses;...”. Këto sanksione ashpërsohen akoma më tepër në nenin 405 kur bëhet fjalë për marrëdhënie “natyrale” dhe jo “adoptive” duke përcaktuar se “Ndëshkohet me vdekje ay që ban deliktin e parapamë në nenin 403, në qoftë se; 1) vret ndonjanin nga të parëlindunit ose të paslindunit të ligjshëm, ose amën atin, djalin ose bijën naturale, kur asht njoftun ose deklarue ligjërisht filiasoni naturel...”. Gjithashtu, në nenin 410 të atij Kodi penal ligjvënësit në atë kohë kanë përcaktuar se “Kushdo që për me ba gruen e vet ose njanin nga të parëlindunit ose të paslindunit ose motrën e vet, me të cilët bashkëjeton, që të determinojnë vet-vrasjen e tyne, u sjellet në një mënyrë aq të keqe e të jashtë-njerzishme sa q’i ban të vendojnë vet-vrasjen, ndëshkohet me burgim të randë nga pesë deri në pesmbëdhjet vjet, dhe në qoftë se vetëvrasja nuk mbarohet për shkaqe ndalimtare të cilat nuk mvaren as nga vullneti i determinuesit as nga ay i nisiatorit, ndeshkimi asht burgim’i randë nga një deri në pesë vjet (Fletorja zyrtare Nr. 1, datë 1 janar 1928) .

³¹ Konkretisht“... në qoftë se faji asht ba nga burri kundra grues nga prindi kundra të paslindunës, nga të paslindunit kundra amës ose gjyshes, nga vllaji kundra motrës nga vjehri kundra nuses dhe nga ungji kundra mbesës kur banojnë në një shtëpi ose kundra bashkëveprueseve të ktyne ose kundra të dyve bashkë, kur i gjen në turpënim e sipër ose i shef në një gjëndje që nuk lën as pak dyshim se kanë veprue ose do të veprojnë n’atë kohë turpërimin. Për më tepër shih: Kodi Penal Shqiptar: Titullin IX, Delikte kundra personit. Kaptina III. Neni 418.

³² Kështu, në nenin 12 ai kod parashikonte: “I dënuemi me vdekje si prind-vrasës ose fëmijë-vrasës sillet në vendin e ekzekutimit tue qënë kambë-sbathur kokë jashtë, dhe i veshur me këmishë të zezë, dhe kësilloj varet. Trupi i të varunit i dorëzohet gjinisë së tij dhe varoset pa as një

penal i mbretërisë shqiptare, me disa ndryshime, formalisht mbeti në fuqi edhe gjatë periudhës së pushtimit fashist të Shqipërisë (prill 1939- dhjetor 1944).

2.3. Trajtimi i vrasjes në familje sipas legjislacionit socialist, në periudhën 1945-1991

Me ligjin Nr. 46, datë 17.5.1945 u vendos që legjislacioni i cili kishte vepruar në Shqipëri para 7 prillit 1939, deri në aprovimin e kodit të ri penal, do të vazhdonte të shërbente për gjykatat si rregullim juridik për orientim, derisa nuk binte në kundërshtim me parimet e pushtetit popullor dhe me ndërgjegjen juridike revolucionare të gjykatave të reja të popullit. Kodi i ri penal u miratua në vitin 1952. Në legjislacionin penal të periudhës 1952-1991, vrasjet në familje nuk parashikoheshin me nen më vete³³. Kjo, me argumentin se, në shoqërinë socialiste jeta e gjithë anëtarëve të shoqërisë mbrohej njëllë, gjë që e përjashtonte nevojën e mbrojtjes së jetës së pjesëtarëve të familjes, me një dispozitë të veçantë. Vrasjet në familje përgjithësisht përfshiheshin në vrasjet në rrethana cilësuese dhe, kryesisht në vrasjet për xhelozë, por edhe për shkaqe të tjera të dobëta (ku përfshiheshin edhe ato që në atë kohë quheshin “zakone prapanike”). Pra, në legjislacionin penal socialist, parashikoheshin vrasje në rrethana cilësuese që i përkasin anës subjektive në rastet kur vrasjet kryheshin për interes, hakmarrje, xhelozë³⁴ ose për shkaqe të tjera të dobëta edhe kur këto kryheshin në rrethana familjare. Në këtë rast, vrasja bëhet e cilësuar jo për shkak të rrethanave që i përkasin objektit të krimit të vrasjes, siç ishte rasti i pjesëtarëve të familjes në legjislacionin penal të para vitit 1952, por për shkak motiveve dhe qëllimeve që vinin “në kundërshtim me moralin komunist dhe rendin shoqëror socialist”.³⁵ Në një analizë të Gjykatës së Lartë për vrasjet në Qarkun

ceremoni. Në rast që gjinija nuk pranon trupin e tij, varroset nga an'e Bashkis po pa as një ceremoni”. Për më tepër shih: Kodi Penal Shqiptar: Titullin II, Ndëshkimet. Tiranë 1928.

³³ Në Kodin Penal të vitit 1952, vrasjet (nenet 83-88) klasifikoheshin në: vrasje me dashje pa rrethana cilësuese e lehtësuese (neni 83); vrasjet në rrethana cilësuese (për interes, xhelozë, hakmarrje ose shkaqe të tjera të dobëta-neni 84); vrasje në rrethana lehtësuese; vrasje nga pakujdesia dhe vetëvrasje.

³⁴ Vrasja për xhelozë sipas Kodit Penal të vitit 1977 përfshinte rastet kur burri i shtyrë nga motivi i xhelozisë vret gruan, ose i fejuari të fejuarën, dashnori dashnoren ose anasjelltas ose me rivalin në dashuri me qëllim që të ndërpresë marrëdhënien intime me personin tjetër ose për shkak të dyshimeve që ka për besnikërinë ndaj tyre. Sipas atij kodi në vrasjen për xhelozë çështja nuk është se kë vret, por kryesorja përse e vret. Motivi shtytës për vrasje duhet të jetë doemos xhelozia. Për më tepër shih: Prof. Dr. Ismet Elezi: “Krimet kundër jetës”..... Faqe 139. Burim i cituar.

³⁵ Ndërsa vrasja e cilësuar për shkaqe të tjera të dobëta në praktikën gjyqësore të asaj kohe përfshinin dhe vrasjen e prindit që ishte pengesë për martesën e autorit të krimit me vajzën e viktimës, vrasjen e vjehrrës sepse ajo ankohej për sjelljet imorale të nuses së djalit, vrasjen e motrës nga vëllai ose nga prindi për t'i dhënë fund marrëdhënies dashurore me personin që nuk donin prindërit, vrasjen e gruas nga burri, sepse nuk pranon të kthehet në shtëpinë bashkëshortore, vrasje për shkak të qëndrimeve jo korrekte në marrëdhëniet bashkëshortore etj.

Gjyqësor të Tiranës për vitin 1963 është evidentuar se “...zakonet prapanike në lidhje me pozitën e gruas në familje dhe paragjykimi lidhur me nderin e saj kanë qenë shkak i shpeshtë i vrasjeve...”³⁶. Në 73% të rasteve të vrasjeve të vitit 1968, vrasjet janë shkaktuar “...për motive të dobëta që lidhen me konceptet prapanike të fajtorëve dhe të viktimave. Ato në disa raste kanë ndodhur për shkak se gruaja, vajza apo motra e fajtorit kanë hyrë më marrëdhënie dashurie me persona të tjerë ose për shkak të dyshimeve që kanë lindur nga thashethemet mbi qëndrimin moral të bashkëshortes...”³⁷. Ndërsa për vitet 1981-1986 numri i të dënuarve për vrasje për xhelozsi zinte 12% të numrit total të personave të dënuar për vrasje³⁸. Këto të dhëna statistikore të asaj kohe tregojnë për një numër të madh të vrasjeve për shkak të rrethanave marrëdhënies familjare, siç quhen përndryshe sot.

2.4 Legjislacioni shqiptar mbi vrasjen në familje në periudhën 1992-2013

Pavarësisht se pas vitit 1991 u rrëzua baza ideologjike e konceptit të barazisë shoqërore që nuk lejonte mbrojtje të veçantë për familjen dhe anëtarët e saj duke i barazuar ata me gjithë anëtarët e shoqërisë, edhe në Kodin Penal të Republikës së Shqipërisë të vitit 1995³⁹ nuk kishte një dispozitë për një mbrojtje të veçantë të pjesëtarëve të familjes⁴⁰. Kjo, për vite të tëra ka ndikuar negativisht në mundësinë e frenimit të rasteve të vrasjeve për shkak të marrëdhënies familjare. Vetëm në vitin 2013 u bënë ndryshimet në Kodin

Për më teëpr shih: AQSH. Arkivi Qendror PPSH. Fondi Nr.14. Lista Nr.16. Dosje Nr. 477. “Përgjithësim i praktikës gjyqësore të vrasjeve me dashje”. Faqe Nr.4. Në 8 raste nga 64 rastet e vrasjeve dhe ato të mbetura në tentative për vitin 1959 shkak ka qenë largim i gruas nga banesa bashkëshortore kryesisht për shkak të qëndrimit despotik të burrave ose të familjarëve të tyre, si dhe Prof. Dr. Ismet Elezi: “Krimet kundër jetës”..... Faqe 143

³⁶ AQSH. Fondi “Gjykata e Lartë”. Dosje Nr. 13. Titulli dosjes: “Informacion i bërë nga Gjykata e Lartë mbi krimin e vrasjes, dërguar Komitetit Qendror të PPSH”. Dokumenti Nr. Prot. 27; datë 21.3.1964 “Gjeneralizim mbi krimin e vrasjeve në Qarkun e Tiranës”. Faqe 3. Ndërmjet të tjerave në atë dokument citohet se megjithatë: “në kundërshtim me sa ndodhte më parë kur vrasjet për shkelje të kurorës kryheshin sapo konstatohej fakti shkeljes së kurorës, tani në disa raste fajtorët tregohen me gjakftohtë dhe kanë këshilluar gratë e tyre që të heqin dorë ose me anë të miqve kanë ndërhyrë që të bindin dashnorin e gruas që të largohet. Vetëm atëherë kur kanë konstatuar se këto veprime nuk kanë dhënë rezultat, kanë vrarë gruan, dashnorin apo të dy...”.

³⁷ AQSH. Fondi “Gjykata e Lartë”. Dosje Nr. 54. Titulli dosjes: Raport i Gjykatës së Lartë “Mbi kriminalitetin” dërguara shokëve Hysni Kapo, Haki Toska dhe Presidiumit të Kuvendit Popullor”. Dokumenti Nr. Prot. 54; datë 22.3.1969 “Raport mbi kriminalitetin gjatë vitit 1968, i parë nëpërmjet gjyqimit të çështjeve”. Faqe 15.

³⁸ Prof. Dr. Ismet Elezi: “Krimet kundër jetës”..... Faqe 137. Burim i cituar

³⁹ Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë, i miratuar me Ligjin Nr.7895, datë 27.1.1995.

⁴⁰ Nga vitin 1992 deri në vitin 2013 ligji penal parashikonte vetëm si rrethanë rënduese vrasjen kur kryhej ndaj fëmijëve të mitur, grave shtatzëna apo personave me mangësi fizike e psikike.

Penal shqiptar dhe me një nen të posaçëm iu dha një mbrojtje e veçantë pjesëtarëve të familjes ashtu siç ishte bërë me parë në legjislacionin penal dhe në të drejtën zakonore penale të para vitit 1945. Për herë të parë, ndryshimet dhe shtesat e bëra gati në vitin 2013 e bëjnë të cilësuar vrasjen kur midis autorit dhe viktimës ka marrëdhënie familjare⁴¹. Pra, i është dhënë një mbrojtje e posaçme pjesëtarëve të familjes nga vrasjet prej anëtarëve të saj. Kjo në vazhdimësi do të ndikojë në reduktimin e numrit të vrasjeve në familje.

Në përfundim, nga analiza krahasuese në planin historik dhe juridik mbi mënyrën e trajtimit të vrasjes në familje në të drejtën tonë zakonore, në Kodin Penal të Perandorisë Osmane që ka vepruar në Shqipëri deri në fund të vitit 1927, në Kodin Penal të vitit 1928 që ka qenë në fuqi deri në përfundim të Luftës së Dytë Botërore, në legjislacionin penal të viteve 1945-1991 si dhe në legjislacionin penal të viteve 1992-2013, do të konkludojmë se:

– Në legjislacioni penal të para vitit 1945 dhe në të drejtën zakonore penale shqiptare, rastet e vrasjes në familje e në fis kanë gjetur një trajtim të veçantë. Këto vrasje janë klasifikuar e trajtuar të kryera kryesisht në rrethana cilësuese të lidhura me objektin e krimit, duke i dhënë kështu një mbrojtje të posaçme pjesëtarëve të familjes nga vrasjet brenda vetes. Kjo në vazhdimësi ka ndikuar në frenimin e dukurisë së vrasjes në familjen shqiptare të asaj periudhe.

– Në legjislacioni penal që përfshin periudhën, nga viti 1945 e deri në ndryshimet ligjore të vitit 2013, pjesëtarëve të familjes iu hoq mbrojtja e posaçme nga vrasjet brenda vetes, të cilën e kishin gëzuar në shekujt e mëparshëm. Kjo ka ndikuar negativisht në parandalimin e vrasjeve në familje dhe në mundësinë e reduktimit të rasteve të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.

– Ndryshimet në Kodin Penal të bëra në vitin 2013, duke shtuar nenin 79/c “Vrasja për shkak të marrëdhënieve familjare”, pas pothuajse 70 vitesh i sigurojnë dhe rikthejnë mbrojtjen e posaçme pjesëtarëve të familjes nga vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare. Në planin afat gjatë kjo do të ndikojë pozitivisht në reduktimin e numrit të vrasjeve në familje dhe në forcimin e institucionit të familjes shqiptare.

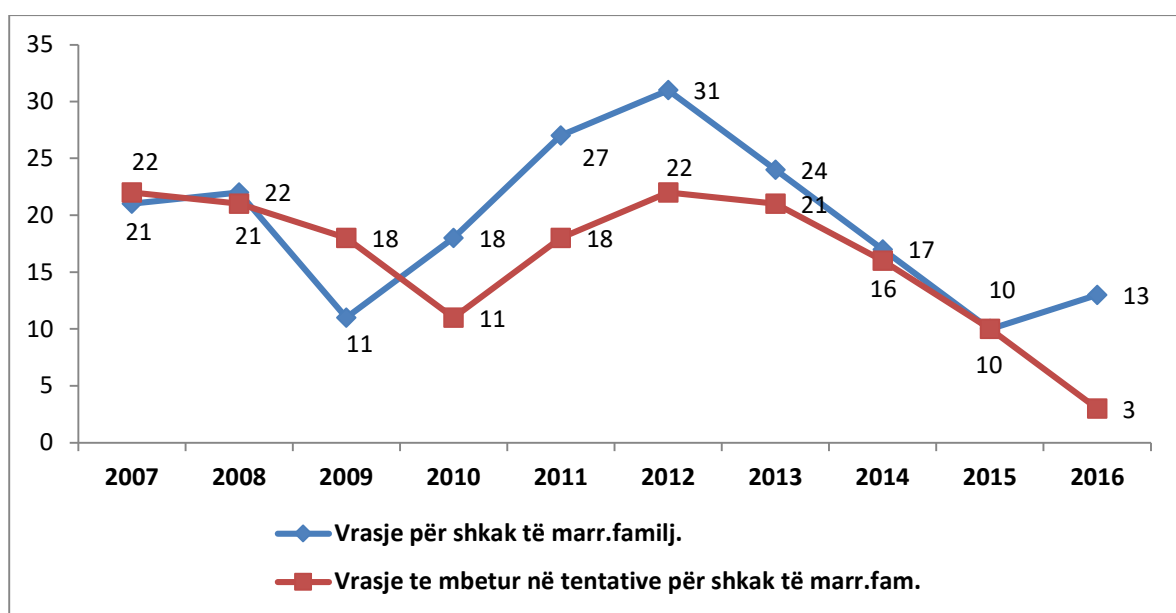
3. Vështrimi analitik i vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare nisur nga treguesit objektiv (statistikat e Policisë së Shtetit dhe raporte të rasteve të evidentuara)

Treguesit objektiv të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, në paraqitje tabelore⁴² dhe grafike janë si më poshtë⁴³:

⁴¹ Neni 79/c i Kodit Penal “Vrasjen për shkak të marrëdhënieve familjare”, shtuar me Ligjin Nr.144/2013 datë 2.5.2013 “Për disa shtesa dhe ndryshime në Ligjin Nr.7895, datë 27.01.1995 “Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë”).

⁴² Të dhënat statistikore janë të Drejtorisë së Përgjithshme të Policisë së Shtetit.

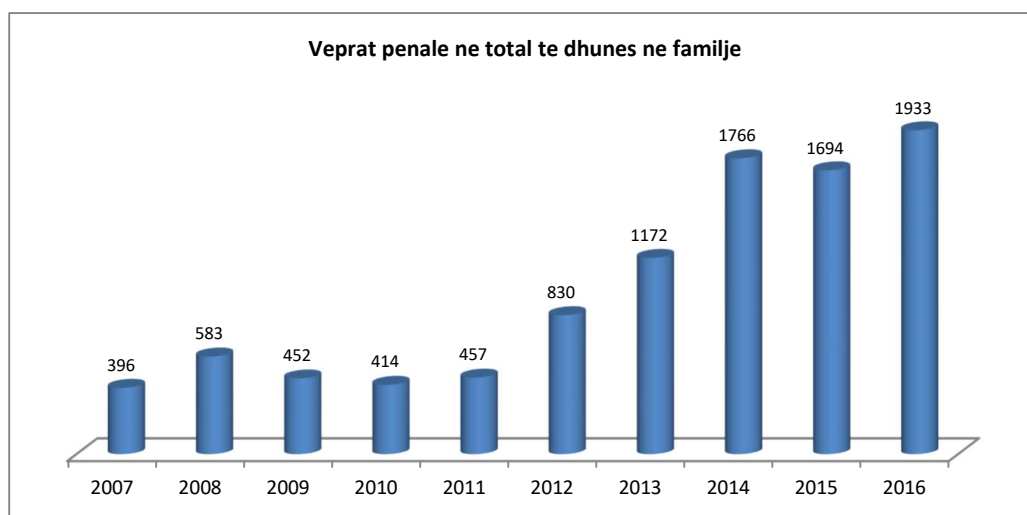
Vitet V.penale	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Shuma	Mesatarja	%
Vrasje	21	22	11	18	27	31	24	17	10	13	194	19.40	54.5
Vrasje në tentative	22	21	18	11	18	22	21	16	10	3	162	16.20	45.5
Shuma	43	43	29	29	45	53	45	23	20	16	356	35.60	

Nga analiza krahasuese e treguesve objektivë, të dhënave statistikore (tabelore dhe grafike), të dinamikës së vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, për periudhën 2007-2016 gjejmë se, kanë ndodhur gjithsej 356 vrasje (nga këto 54.5% vrasje e 45.5% vrasje të mbetura në tentativë); mesatarisht në një vit 35.6 vrasje; në vitin 2016 (viti i fundit i periudhës analizuese) kanë ndodhur 16 vrasje (së bashku më ato të mbetura në tentativë) ose 2.68 herë më pak se në vitin 2007 (vit i parë i periudhës analizuese) dhe 3.3 herë më pak se në vitin 2012, i cili shënon nivelin më të lartë të vrasjeve për shkak të rrethanave familjare të kësaj periudhe analizuese. Këto vrasje përbëjnë vetëm 3.54% të totalit të veprave penale të fushës së dhunës në familje, të cilat, për periudhën analizuese, kanë një tendencë në rritje.

⁴³ Të dhënat statistikore janë përpunuar nga Qendra e Kërkimeve Shkencore e Akademisë së Sigurisë në Tetor 2017.

Gjithashtu, në “vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare” janë evidentuar mesatarisht 13.91 viktima/100 mijë banorë në shkallë vendi. Këto kanë ndodhur kryesisht në qarqe të mëdha si Tirana, Durrësi, Fieri, etj., kryesisht në zona rurale (në 61.17% të rasteve) dhe më e theksuar në qarkun e Lezhës (me 32.55 viktima /100 000 banorë). Këto vrasje kryhen edhe në bashkëpunim dhe kanë pasur më shumë se një autor (në 10.37% të rasteve), më shumë se një viktimë (në 14.04% të rasteve), ku një pjesë jo e vogël e autorëve ka përfunduar me vetëvrasje (në 12.8% të rasteve). Kryesisht kanë ndodhur mes bashkëshortëve (në 28.79% të rasteve), më shumë për motive të dobëta (në 68.8% të rasteve); kryesisht i përkasin profesionit të fermerit me mbi 50%, të rasteve (51.01% të autorëve dhe 53.75% të viktimave), më shumë të vetëpunësuar (në 44.95% për autorët dhe 48.75% për viktimat).

Vrasjet në familje kryhen kryesisht me armë zjarri (në 49.72% të rasteve) pa leje (në 82.35% të rasteve), me AK-47 (në 37.97% të rasteve). Në 27.13% të rasteve janë kryer me mjete prerëse (thika). Janë kryer më shumë ditën (në 59.04% të rasteve), por edhe në mbrëmje (me 21.54% të rasteve) si dhe natën (me 19.41% të rasteve); më shumë në stinën e verës (në 31.38% të rasteve), kryesisht në banesa (në 55.5% rasteve).

Autorët (kryesisht meshkuj në 90.15% të rasteve) dhe viktimat (57% të rasteve meshkuj dhe 43% femra) janë kryesisht të grupmoshës 31-50 vjeç (47.2% të autorëve dhe 43.7% të viktimave), kryesisht me nivel të ulët arsimor (me arsim 8 vjeçar, fillor apo pa arsim) në rreth 80% të rasteve (autorët në 77.8% të rasteve dhe viktimat në 83.5% të rasteve) dhe më shumë të martuar (autorët në 69.19% të rasteve e viktimat në 69.25% të rasteve).

Në përfundim, nisur nga treguesit objektiv konkludojmë se për periudhën analizuuese, sidomos pas vitit 2013, ka një tendencë të theksuar në rënie të numrit të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare dhe një rritje të evidentimit të rasteve të tjera të dhunës në familje. Tendencat e mësipërme mund të shpjegohen, ndërmjet të tjerave, si me rritjen

e ndërgjegjësimit për denoncimin e rasteve të dhunë në familje, ashtu edhe me efektin e ndryshimeve në Kodin Penal, të bëra në vitin 2013, ku vrasja për shkak të marrëdhënieve familjare, kualifikohet si vrasje e cilësuar që lidhet me objektin e veprës penale, shoqëruar kjo dhe me sanksione shumë më të ashpra.

4. Vështrimi analitik i vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare mbështetur në treguesit subjektivë⁴⁴

Treguesit e subjektivit të dukurisë së vrasjeve për shkak të marrëdhënieve mbështeten në përpunimin analitik të dhënave të siguruar nga përgjigjet e të anketuarve nga grupshënjestrat (*target grup*) “punonjës policie”, “popullata” dhe “të dënuar për vrasje në familje”, të përzgjedhur për këtë projekt kërkimor dhe që përfaqësojnë perceptimet e tyre për elemente të dukurisë së vrasjeve në familje.

4.1 Grup-shënjestra “punonjës policie”

Bazuar në treguesit subjektivë⁴⁵, gjejmë se të anketuarit nga grup-shënjestra “punonjës policie” dhe “popullata”, perceptojnë se ka rritje të nivelit të dhunës në familje (67.3% e punonjësve të policisë dhe 69.3% e popullatës) e të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare (51.9% e punonjësve të policisë dhe 69.8% e popullatës) në shoqërinë shqiptare; se ka më shumë autorë meshkuj (96%) dhe më shumë viktime femra (97%); se vrasjet brenda familjes ndodhin kryesisht mes bashkëjetuesve (sipas 39.96% të punonjësve të policisë), mes partnerëve (sipas 45.83% e popullatës), pavarësisht nëse janë të martuar ligjërisht apo jo, mes kushërinjve (sipas 10.14% e punonjësve të policisë dhe 15.05% e popullatës) apo nga djali ndaj prindërve (sipas 14.13% e punonjësve të policisë dhe 10.67% e popullatës) dhe se marrëdhëniet abuzive autor/viktimit vazhdojnë të ekzistojnë si pasojë e varësisë ekonomike (sipas 44.61% e punonjësve të policisë dhe 40.7% e popullatës).

Nga të anketuarit, 54% e punonjësve të policisë perceptojnë se vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare kryhen më së shumti me armë zjarri e objekte të mprehta, 53% e tyre mendojnë se ndodhin në mbrëmje, 96.8% mendojnë se ndodhin brenda banesës dhe 28% e tyre mendojnë se pjesa më e madhe e këtyre vrasjeve ndodhin në qarkun e Tiranës e 12% mendojnë se ndodhin në qarkun e Shkodrës.

Të anketuarit i perceptojnë autorët e vrasjeve brenda familjes kryesisht të grupmoshës 31-50 vjeç (sipas 55.6% e punonjësve të policisë dhe 53.6% e popullatës) ndërsa viktimat i

⁴⁴ Të dhënat janë nga anketimi i zhvilluar nga Qendra e kërkimeve Shkencore me grupshënjestrat (“*target group*”) “punonjës policie”, “popullata” dhe “të dënuar për vrasje në familje”.

⁴⁵ Të dhënat statistikore të anketimeve janë përpunuar nga Qendra e Kërkimeve Shkencore .

perceptojnë të grupmohës 31-50 vjeç (sipas 41% të punonjësve të policisë) dhe të grupmohës deri në 18 vjeç (sipas 33.8% të popullatës); i perceptojnë autorët me arsim 8/9 vjeçar (sipas 49% të punonjësve të policisë) dhe pa arsim (sipas 62% të popullatës), ndërsa viktimat i perceptojnë me arsim të ulët (sipas 53.4% e punonjësve të policisë) dhe me çfarëdo arsimit, nga të paarsimuar (sipas 28% të popullatës) deri te ata me arsim post-universitar (sipas 5% të popullatës).

Sipas perceptimeve të së anketuarve, faktorët që nxisin më shumë autorët për të kryer vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare janë: abuzimi me substancat (sipas 59.87% e punonjësve të policisë dhe 67.7% e popullatës) e me alkoolin (sipas 63% e punonjësve të policisë dhe 67.46% e popullatës), xhelozia (sipas 45% e punonjësve të policisë dhe 55.56% e popullatës), papunësia (sipas 53.2% e punonjësve të policisë dhe 43.12% e popullatës), problemet e vështirësive ekonomike (sipas 66% e punonjësve të policisë dhe 52.64% e popullatës), depresioni (sipas 61% e punonjësve të policisë dhe 59.26% e popullatës), çrregullimet mendore (sipas 52% e punonjësve të policisë dhe 59.5% e popullatës), sëmundjet mendore (sipas 48% e punonjësve të policisë dhe 59.26% e popullatës), zemërimi e tensioni i brendshëm (sipas 56% e punonjësve të policisë dhe 60.8% e popullatës), luhatjet e humorit (sipas 55.1% e punonjësve të policisë dhe 49.21% e popullatës), problemet e zbrazëtia emocionale (sipas 61% e punonjësve të policisë dhe 49.47% e popullatës).

Sipas perceptimit të së anketuarve, faktorët që nxisin më shumë viktimat për të manifestuar sjellje, të cilat shërbejnë si shkak për autorin për të kryer vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare, janë: abuzimi me substancat (sipas 42.9% të punonjësve të policisë dhe 57.41% e popullatës) e me alkoolin (sipas 47% e punonjësve të policisë dhe 54.76% e popullatës), xhelozia (sipas 48% e punonjësve të policisë dhe 54% e popullatës) dhe tradhtia (sipas 65% e punonjësve të policisë dhe 66.4% e popullatës).

Ndërsa faktorë si mentaliteti i trashëguar nga e kaluara, dobësimi i kontrollit të prindërve, rënia e figurës autoritare të babait, fjalët fyese të përdorura nga viktimat apo nga autori dhe grindjet e konfliktet e çastit, sipas mendimit të së anketuarve, ndikojnë disi në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.

Ndërkohë që 64.5% e popullatës së anketuar shprehin besim te institucioni i policisë për trajtimin e zgjidhjen e problematikave të tyre familjare, ndërsa punonjësit e policisë nënvizojnë që duhet më shumë punë me organet e pushtetit vendor (29.1%) dhe sistemin e drejtësisë (20.2%) për trajtim dhe parandalim të çështjeve të tilla.

Të anketuarit perceptojnë se duhen marrë këto masa për të parandaluar konfliktet, dhunën dhe vrasjet brenda familjes: forcimi i bashkëpunimit institucional (sipas 26.6% e punonjësve të policisë dhe 21.7% e popullatës), nxitja dhe organizimi i fushatave sensibilizuese (sipas 20.8% e punonjësve të policisë dhe 30.2% e popullatës) dhe hartimi i programe të veçanta profesionale (sipas 13.9% e punonjësve të policisë dhe 12.5% e

popullatës). Në përqindje më të vogla renditën ndryshimet ligjore, ndërtimin e uebsajteve/linjave telefonike mbështetëse për autorët e viktimat, marrjen e masave për kushtet e strehimit dhe shërbimeve për autorët, etj.

Rreth 82.1% e punonjësve të anketuar të policisë, theksuan nevojën për organizimin e trajnimeve të vazhdueshme për dhunën e vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare në Policinë e Shtetit, që të përmbajnë tema të profilit psikosocial, legjislativ e procedural policor. Nga këta punonjës policie, 19.6% e tyre parashtruan nevojën për tema që kanë lidhje me psikologjinë e ndërtimit të profilit të autorit/viktimës dhe trajtimin e kësaj të fundit; 19.3% parashtruan nevojën e temave për paraqitjen e ndryshimeve në legjislacionin për dhunën e vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare dhe 14.7% parashtruan nevojën e temave që lidhen me procedura e masat për ndërhyrje në vendngjarje.

Punonjësit e policisë të anketuar u shprehën se detyrat e përgjegjësitë ku ndejnë më shumë vështirësi në lidhje me ndjekjen e çështjeve të dhunës apo vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare janë mbrojtja dhe garantimi i sigurisë së viktimës (20.23%), përgjigja ndaj njoftimeve të viktimave (14.12%) dhe orientimi i viktimave për shërbime sociale (10.31%), ndërsa theksojnë se kanë më shumë vështirësi të bashkëpunojnë me organet e pushtetit vendor dhe sistemin e drejtësisë.

4.2 Grup-shënjestra “të dënuar për vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare”

Sipas anketimit të realizuar me 50 persona që i përkasin grup-shënjestrës “të dënuar për vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare” në IEVP-të në Shqipëri⁴⁶, rezultoi se: 88% e të dënuarve për këtë vepër penale janë meshkuj, 52% janë të grupmoshës 31-50 vjeç; 60% kishin qenë të martuar para dënimit; 70% banonin në qarqe të mëdha si Tirana, Shkodra, Elbasani; 10% e tyre kishin kryer krimin në muajin tetor, 10% në muajin dhjetor dhe 8% në muajin korrik; 54% jetonin në familje me nga 4-5 anëtarë; 52% kishin një nivel të ulët arsimor 8/9 vjeçar; 58% ishin të punësuar, nga të cilët 44% në sektor privat e punonin si punëtorë krahu (16%), elektrikistë e hidraulikë (14%), etj; me të ardhura të ulëta mujore mesatare familjare para dënimit, ku 34% fitonin deri më 20 000 lekë të reja në muaj kurse 22% fitonin nga 20 000 – 40 000 lekë të reja në muaj; 86% nuk kishin qenë të dënuar më parë, për vrasje apo vepra të tjera; 18% e tyre kishin vrarë bashkëshorten, 10% kishin vrarë kushëririn dhe 10% djalin. Nga këta, 86% deklaruan që krimin e kishin kryer si pasojë e debatit të çastit dhe që nuk kishte qenë i planifikuar dhe 76% u shfaqën të

⁴⁶ Të dhënat janë nga anketimi i zhvilluar nga Qendra e kërkimeve Shkencore në IEVP-të Tiranë, Korçë, Lezhë, Fushë Krujë, Lushnjë, Fier dhe Peqin, në muajt Qershor- Korrik 2017.

penduar; 76% e të dënuarve nuk kishin pasur më parë pjesëtarë të dhunshëm apo agresivë në familje ndërsa 74% e tyre deklaruan se nuk kishin pasur konflikte të mëparshme në familjen e tyre, përveç atij që çoi në kryerjen e vrasjes; 64% e tyre nuk kishin fyer apo ofenduar më parë viktimën; 54% e fajësonin viktimën se me sjelljet e manifestuara nga ana e tij/saj në momentin e ngjarjes e kishin nxitur atë për kryerjen e vrasjes; 52% e fajësonin viktimën për kryerjen e aktit, kryesisht për shkaqe si provokime me fyerje (15.31%), tradhti (8.16%) dhe ofendime e të bërtitura (8.16%).

Nga ky grup-shënjestër, 86% u përgjigjen se nuk kishin qenë përdorues droge më parë; 68% nuk kishin abuzuar me alkoolin; 62% deklaruan se nuk kishin qenë nën efektin e alkoolit kur kishte ndodhur vrasja; 50% kishin qenë të zemëruar e të acaruar kur kishte ndodhur ngjarja; 56% e tyre nuk vuanin nga depresioni ndërsa 58% nuk ishin vizituar para se të ndodhte vrasja, në profesionistë si mjek, psikolog, etj., për shqetësime të mundshme të shëndetit mendor dhe 56% nuk kishin marrë asnjëherë trajtime apo kura për shëndetin e tyre mendor; 52% nuk kishin menduar të kryenin vetëvrasje.

Nga këta 38% nuk kishin kërkuar ndihmë për zgjidhjen e konfliktit dhe 34% kishin kërkuar ndihmë, nga të cilët 18% tek familja, 13% tek shoqëria e miqtë dhe 9% tek policia, ndërsa 28.81% e tyre u shprehën se do të zgjidhnin policinë, si institucionin tek i cili do të drejtoheshin për ndihmë për zgjidhjen e konflikteve në të ardhmen, ndërsa 25.42% do të vazhdonin t'u drejtoheshin familjarëve e miqve.

Sipas perceptimit së të dënuarve, viktimat nuk kishin shfaqur probleme me abuzimin me alkoolin (sipas 36% të të dënuarve) apo me drogën (sipas 52% të të dënuarve), nuk kishin qenë nën efektin e alkoolit gjatë ngjarjes (sipas 44% të të dënuarve), nuk vuanin nga depresioni (sipas 36% të të dënuarve), ishte i/e irrituar dhe agresiv/ (sipas 38% të të dënuarve), kishte ofenduar e fyer autorin para ngjarjes (sipas 38% e të dënuarve) dhe kishte bërë presion (sipas 36% e të dënuarve).

4.3. Bazuar në analizën krahasuese të treguesve subjektivë

Nga analiza krahasuese e të dhënave statistikore që i përkasin treguesve subjektivë (të përgjigjeve së të anketuarve të tre pyetësorëve të kampioneve të përzgjedhur) konkludojmë se:

- Të anketuarit mendojnë se niveli i dhunës dhe i vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, është shqetësues dhe ka një tendencë rritjeje në 10vjeçarin e fundit.
- Të anketuarit mendojnë se vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare në Shqipëri, ndodhin kryesisht si rrjedhojë e kushteve ekonomike, konflikteve të akumuluarra dhe stresit e shqetësimeve emocionale.
- Pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar për vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare, ose 88% e tyre, ishin meshkuj dhe kjo përputhet me mendimin e pjesës më të

madhe të punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, se autorët e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare janë kryesisht meshkuj, ndërsa viktimat, kryesisht femra.

- Të anketuarit u shprehën se nuk kishin anëtarë abuzivë ose të dhunshëm në familjet e tyre, përveç viktimave që të dënuarit i konsideronin si agresive e të dhunshme.
- Të anketuarit u shprehën se vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare ndodhin kryesisht mes partnerëve, e bashkëjetuesve, si dhe mes kushërinjve e më pak nga djali ndaj babait.
- Pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar për vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare i përkisnin grupmoshës 31-50 vjeç, kryesisht të martuar, kjo përputhet me mendimin e shumicës së punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, se ata që abuzojnë apo kryejnë krime në familje priren të jenë të grupmoshës 31-50 vjeç.
- Punonjësit e policisë të anketuar mendonin se viktima në rastet e vrasjes për shkak të marrëdhënieve familjare do të ishte e grupmoshës 31-50 vjeç ndërsa popullata mendon se më shumë rrezik ka grupmosha deri në 18 vjeç.
- Pjesa më e madhe e punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar mendojnë se marrëdhëniet abuzive vazhdojnë vetëm prej varësisë ekonomike.
- Nga deklaratat e të dënuarve të anketuar u konkludua se pjesa më e madhe e tyre ka të ardhura të ulëta mesatare mujore që variojnë nga nën 20 000 – 40 000 lekë të reja në muaj.
- Të anketuarit mendojnë se (të tre grup-shënjestrat), niveli i ulët arsimor, kryesisht 8 ose 9 vjeçar karakterizon autorët dhe viktimat e krimin në familje dhe ndikon në nxitjen e vrasjeve, ndërsa vetëm popullata e anketuar mendon se mund të jenë të rrezikuar për të qenë viktima të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare persona me çfarëdoq arsimi, nga pa arsim deri me arsim post-universitar.
- Të anketuarit mendojnë se (të tre grup-shënjestrat) anëtarët e familjes që kanë kryer apo kanë qenë viktima të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, kanë pasur probleme ekonomike, punë të paqëndrueshme, nivel të ulët arsimor, nuk ishin abuzues të drogës apo alkoolit por kishin shqetësime emocionale që mund të ishin dhe në nivelin e shqetësimeve psikoemocionale, tendenca agresive e të dhunshme dhe stres.
- Sipas mendimit të të anketuarve punonjës policie&popullatë, faktorët që nxisin më shumë autorët për të kryer vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare janë: abuzimi me substancat dhe drogën, xhelozia, papunësia, problemet dhe vështirësitë ekonomike, depresioni, çrregullimet mendore dhe sëmundjet mendore.
- Sipas mendimit të të anketuarve (punonjës policie&popullatë), faktorët që nxisin më shumë viktimat për të manifestuar veprime, që më pas shërbejnë për autorin si shkak i vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, janë: abuzimi me substancat dhe alkoolin,

xhelozia dhe tradhtia, ndërsa të dënuarit fajësonin viktimën për nxitjen e vrasjes kryesisht për shkak të fjalëve ofenduese e fyese dhe tradhtisë.

- Të anketuarit punonjës policisë dhe popullatës së shohin një person që vuan nga probleme të shëndetit mendor si potenciali më i mundshëm për të kryer vrasje për shkak të marrëdhënieve familjare, se sa për të nxitur vrasjen.

- Sipas mendimit të punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, faktorë të jashtëm si abuzimi me substancat dhe alkoolin nga autori apo nga viktimja, ndikojnë shumë në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.

- Sipas mendimit të punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, xhelozia nga ana e autorit apo viktimës është një ndër shkaktarët më nxitës të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, ndërsa të dënuarit theksonin fjalët ofenduese të viktimës si një ndër shkaktarët kryesorë.

- Sipas mendimit të tre grup-shënjestrave të anketuara, tradhtia nga autori apo nga viktimja, është ndër shkaktarët kryesorë nxitës të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.

- Sipas mendimit të punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, papunësia dhe vështirësitë ekonomike të autorit dhe deri diku të viktimës, shërbejnë si shkak që nxisin shumë vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare, ashtu sikundër pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar rezultoi të kishin probleme me punësimin, të kryenin punë të çfarëdo dhe jo të mirëpaguara dhe të kishin të ardhura të ulëta mujore mesatare.

- Pjesa më e madhe e punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar mendojnë se mentaliteti patriarkal i trashëguar nga e kaluara ndikon ende në familjet shqiptare, sidomos tek autorët e deri diku të viktimat, duke nxitur në masë të mjaftueshme vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare, ndërsa pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar mendojnë se janë mesatarisht tradicional apo liberal, që tregon se krimin nuk e kanë kryer nga mentaliteti.

- Pjesa më e madhe e punonjësve të policisë dhe të popullatës së anketuar mendojnë se fjalët fyese e ofenduese të përdorura nga autori apo nga viktimja ndikojnë deri diku si shkak në vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare kurse të dënuarit e anketuar u shprehën se nuk kishin fyer apo ofenduar më parë viktimën, ndërsa ankoheshim për përdorim të fjalëve fyese e ofenduese të viktimës.

- Shumica e punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, mendojnë se grindjet dhe konfliktet e çastit mes autorit dhe viktimës, ndikojnë deri diku në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, ndërsa të dënuarit e anketuar u shprehën se vrasjen e kishin kryer pikërisht si pasojë e konflikteve apo grindjeve të çastit dhe nuk e kishin planifikuar më parë.

- Në këtë pikë, nisur edhe nga bisedat me të dënuarit e anketuar përgjatë plotësimit të pyetësorit, të dënuarit kishin pasur probleme të mëparshme me anëtarë të caktuar të familjes, që mund të lidhen me hatërmbetje, zbulim ose dyshime për tradhti, ushtrim të dhunës fizikë apo psikologjike, debate, zënka, etj., të cilat ishin akumuluar dhe kishin nxitur rritjen e tensionit të çastit për të çuar drejt vrasjes.
- Rastet kur vrasjet kishin ndodhur vetëm nga konflikti i çastit, i palidhur me një histori të mëparshme, qenë të rralla.
- Nga informacionet me të dënuarit e anketuar, vrasjet e djalit ndaj babait ose vrasjet e babait kundrejt vajzës janë në përqindje të konsiderueshme dhe përkojnë me mendimin e punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, se dobësimi i kontrollit të prindërve apo rënia e figurës autoritare të babait në familje ndikon disi në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.
- Sipas mendimit të së tre grup-shënjestrave të anketuara, vuajtja nga sëmundje të tjera të rënda shëndetësore nuk ndikon në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, ashtu siç ndikon mjaftueshëm në prirjen për vetëvrasje.
- Shumica e punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar mendojnë që depresioni, çrregullimet apo sëmundjet mendore të autorëve apo të viktimave, ndikojnë shumë në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, ndërsa shumica e të dënuarve të anketuar u shprehën se as ata, as viktimat, nuk vuanin nga depresioni para se të kryhej vrasja, por ndërkohë nuk ishin vizituar ndonjëherë në ndonjë profesionist të shëndetit mendor apo nuk kishin marrë ndonjëherë kura apo trajtime në lidhje me këto shqetësime.
- Sipas mendimit të shumicës së punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, zemërimi dhe tensioni i brendshëm i autorëve apo viktimave, ndikon disi në kryerjen e vrasjes, ndërsa të dënuarit e anketuar, u shprehën se edhe ata, edhe viktimat, ndiheshin të zemëruar e të tensionuar para ngjarjes dhe kjo ka ndikuar në nxitjen e vrasjes.
- Sipas mendimit të së tre grup-shënjestrave të anketuara, luhatjet e humorit të viktimës dhe të autorit të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, kanë ndikuar deri diku në nxitjen e vrasjes.
- Sipas mendimit të punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, ndjesi si frika, pasiguria, mungesa e besimit në vetvete apo nevoja për të nënshtruar ndikojnë deri diku si tek autori për të kryer vrasje, si dhe tek viktimat për të manifestuar veprime që për autorin kanë shërbyer si shkak i vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.
- Sipas mendimit të shumicës së punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, zbrazëtia dhe problemet emocionale të autorit apo viktimës, ndikojnë deri diku në nxitjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, ndërsa të dënuarit e anketuar u shprehën se kishin pasur shqetësime emocionale, luhatje humori, por nuk kishin ndjerë irritim apo

agresivitet, ndërsa viktimat sipas tyre ishte më emocionale, më të dhunshme e më agresive.

- Sipas mendimit të shumicës së punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, viktimat me veprimet e manifestuar prej tyre, shërbejnë deri diku si shkak për autorin për kryerjen e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, ndërsa pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar e cilësojnë viktimën si të dhunshme e agresive dhe e fajësojnë për krimin e ndodhur, për shkak të fyerjeve e ofendimeve të rënda ose për tradhti.

- Pjesa më e madhe e punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, mendojnë se ka disa prirje për të ndodhur vetëvrasje pas vrasjes për shkak të marrëdhënieve familjare ndërsa pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar, u shprehën se nuk kishin menduar vetëvrasjen pas ngjarjes së ndodhur.

- Sipas pjesës më të madhe të punonjësve të policisë dhe popullatës së anketuar, format më të përhapura të dhunës në familje në Shqipëri janë dhuna fizike dhe dhuna psikologjike ndërsa pjesa më e madhe e të dënuarve të anketuar u shprehën se janë përballur deri diku me abuzim fizik e seksual, me ofendime dhe me presione kryesisht nga viktima kundrejt tyre.

- Të dënuarit e anketuar treguan se në konfliktet apo problematikat e mëparshme familjare, ose nuk kishin kërkuar ndihmë, ose kishin kërkuar ndihmë kryesisht te familjarët e miqtë dhe, kishin prirje për të bërë të njëjtën gjë; ndërsa një pjesë tjetër shprehej se, në një të ardhme, do i drejtohej policisë për zgjidhje të këtyre problematikave e konflikteve.

- Të dënuarit e anketuar, priren t'u drejtohen familjarëve e miqve e më pas policisë, për të zgjidhur mosmarrëveshjet apo konfliktet në familje, ndërsa pjesa më e madhe e popullatës së anketuar apo 64.5% e tyre u shprehën se kanë besim të Policia e Shtetit për të zgjidhur problemet apo konfliktet në familje.

5. Disa përfundime nga analiza krahasuese e treguesve objektivë dhe subjektivë

Nga analiza krahasuese e të dhënave statistikore që i përkasin treguesve objektivë dhe subjektivë konkludojmë se:

Për periudhën analizuuese, sidomos pas vitit 2013, ka një tendencë të theksuar në rënie të numrit të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare dhe një rritje të evidentimit të rasteve të tjera të dhunës në familje. Tendencat e mësipërme mund të shpjegohen, ndërmjet të tjerave, si më rritjen e ndërëgjegjësimit për denoncimin e rasteve të dhunë në familje ashtu dhe me efektin e ndryshimeve në Kodin Penal, të bëra në vitin 2013, ku familjes, pas pothuajse 70 vitesh, i rikthehet mbrojtja e posaçme nga vrasjet për shkak të marrëdhënieve familjare, duke i kualifikuar ato si vrasje të cilësuar që lidhet me objektin e veprës penale, shoqëruar kjo dhe me sanksione shumë më të ashpra.

Gjithashtu, në shumë gjetje e indikatorë të studimit ka një afërsi e përputhje mes treguesve objektivë dhe subjektivë. Ndërsa perceptimi se në vitet e fundit ka rritje të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare (fakt ky që nuk përputhet me treguesit objektivë, statistikat reale) shpjegohet me ndikimin e dimensionit psikologjik të sigurisë dhe me rritjen progresive të kërkesës së komunitetit për të. Siguria në këtë aspekt është dhe shpresë për të ruajtur dhe përmirësuar aftësinë ose zotësinë për të gëzuar e shijuar rezultatet e vlerave më të shtrenjta, për të qenë i lirë nga çdo pengesë apo kërcënim, për një jetë sa më të sigurt e pa kërcënime edhe të dhunës e vrasjeve në familje. Siguria e jetës edhe kur ajo kërcënohet nga pjesëtarë të familjes, është një vlerë e fituar të cilën shoqëria shqiptare kërkon jo vetëm ta mbrojë atë që ka arritur, por edhe ta përmirësojë atë në mënyrë progresive. Për këtë është e nevojshme përmirësimi i informimit të komunitetit për punën që bëhet për parandalimin dhe reduktimin e krimit në përgjithësi dhe në këtë kuadër edhe të dhunës ekstreme e të vrasjeve në familje. Kjo do të ndikojë në rritjen e shkallës së objektiviteti në perceptimin e nivelit të sigurisë dhe të krimeve në familje dhe në rritjen e nivelit të kënaqësisë së publikut për punën e Policisë së Shtetit.

6. Rekomandime

Në përfundim, në përputhje me qëllimin e realizimit të këtij studimi, për trajtimin, parandalimin dhe reduktimin e dhunës ekstreme e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, si dhe zanafillës së tyre, dhunës e konflikteve, ndërjegjësimin e shoqërisë shqiptare për një vëmendje më të shtuar ndaj tyre si një problem shqetësues dhe i vazhdueshëm, pavarësisht shifrave aktuale në rënie të vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare si dhe në shërbim të një policimi më efektiv në raport me këtë dukuri, jepen rekomandime të përgjithshme për hartimin e politikave si më poshtë:

– Hartimi dhe zhvillimi i politikave të studiuara afatgjata, për sensibilizimin e shoqërisë shqiptare për një vëmendje më të shtuar ndaj fenomenit të konflikteve në familje, dhunës ekstreme dhe vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, për dhënie e informacionit të duhur mbi faktorët që ndikojnë dhe i kthejnë konfliktet në familje deri në vrasje si dhe masat për parandalimin dhe reduktimin e tyre, etj.

– Hartimi, zhvillimi dhe zbatimi i politikave të studiuara afatgjata për fuqizimin e mekanizmave ekzistues dhe krijimi i mekanizmave të rinj institucionalë gjithëpërfshirës dhe efikase, për reagim të shpejtë ndaj rasteve të dhunës në familje, si dhe bashkëpunim të përgjegjshëm ndërinstytucional, mes palëve të pjesëmarrëse, Ministrisë së Brendshme (Policisë së Shtetit), Ministrisë së Drejtësisë dhe Ministrisë së Shëndetësisë e Mbrojtjes Sociale, në nivel qendror e vendor, të institucioneve të tjera që do të përfshihen në këtë proces si dhe të organizatave të shoqërisë civile, nën drejtimin e një organizmi koordinues kombëtar, me synimin koordinimin e punës për trajtimin, parandalimin e reduktimin e konflikteve në familje, dhunës ekstreme e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare.

– Në zbatim të këtyre politikave të hartohet një Strategji Kombëtare për trajtimin me prioritet, ndërgjegjësimin, parandalimin e reduktimin e konflikteve në familje, dhunës ekstreme e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare, garantimin e drejtësisë, rehabilitimin dhe riintegrimin e viktimave/mbijetuarve të kësaj dukurie, për të ndërtuar një shoqëri që iu garanton shtetasve të saj një jetë sa më të sigurt e pa kërcënime të dhunës ekstreme në familje si dhe të Planit Veprimit në zbatim të saj.

6.1 Prognoza për të ardhmen

Përfundimet dhe gjetjet e punimit na ndihmojnë në përcaktimin edhe të një prognoze të përafërt për këtë fenomen sipas së cilës dukuria e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare në vendin tonë do të vazhdojë të ketë shifra të ulëta në raport me dhunën e konfliktet, por në linja të vazhdueshme, sidomos në raportet në çift. Kjo për shkak të problemeve të mëdha social-ekonomike, vetëgjyqësisë dhe mangësive në menaxhimin e situatave stresuese e konfliktuale që lidhet me nivelin e ulët ekonomik, kulturor e arsimor. Hartimi dhe zbatimi i strategjisë së rekomanduar për koordinimin e punës për trajtimin, parandalimin e reduktimin e vrasjeve për shkak të marrëdhënieve familjare do mundësojë që, të paktën për një periudhë afatmesme 5vjeçare, shoqëria shqiptare të ndërgjegjësohet më tepër e të ballafaqohet më seriozisht me pasojat e kësaj dukurie. Ky do të jetë fillimi i një investimi serioz për parandalimin e kësaj dukurie në të ardhmen, me ndikime në sigurinë publike.

Referencat

1. AQSH. Fondi “Gjykata e Lartë”. Dosje Nr. 13. Titulli dosjes: “Informacion i bërë nga Gjykata e Lartë mbi krimin e vrasjes, dërguar Komitetit Qendror të PPSH”. Dokumenti Nr. Prot. 27; datë 21.3.1964 “Gjeneralisim mbi krimin e vrasjeve në Qarkun e Tiranës”.
2. AQSH. Arkivi Qendror PPSH. Fondi Nr. 14. Lista Nr. 16. Dosje Nr. 477. “Përgjithësim i praktikës gjyqësore të vrasjeve me dashje”.
3. AQSH. Fondi “Gjykata e Lartë”. Dosje Nr. 54. Titulli dosjes: Raport i Gjykatës së Lartë “Mbi kriminalitetin” dërguar shokëve Hysni Kapo, Haki Toska dhe Presidiumit të Kuvendit Popullor”. Dokumenti Nr. Prot. 54; datë 22.3.1969 “Raport mbi kriminalitetin gjatë vitit 1968, i parë nëpërmjet gjykimit të çështjeve”. Faqe 15.
4. Ismet Elezi: E drejta zakonore e Labërisë. Botime Toena. Tiranë 2002.
5. Ismet Elezi: Krimet kundër jetës. Kombinati Poligrafik. Shtypshkronja “8 Nëntori”. Tiranë 1989.

6. Margaret Hasluck: Kanuni shqiptar. Cambridge: Universiti Press, 1954. Botuar në Shqip nga Lisitan. Tiranë 2005.
7. Kanuni i Skënderbegut. Mbledhë dhe kodifikuar nga Dom Frano Ilia. Editrice La Rosa. Faqe 188. Milot 1993.
8. Kanuni i Lekë Dukagjinit.
9. Kanuni i Zhurisë (Jurisë), botuar në Përlindja e Shqipnjes, Vlorë 1913, ribotuar në Jeta Juridike, N.1, Tiranë, 2007.
10. Kodi Penal i Perandorisë Osmane, i miratuar në vitin 1878.
11. Kodi i Procedurës Penale të Perandorisë Osmane, i miratuar në vitin 1878.
12. Statuti themeltar i Republikës së Shqipërisë u miratuar më 7 mars 1925.
13. Kodi Penal Shqiptar u dekretua me 3 qershorit 1927 dhe hyri në fuqi më 1 Janar 1928. Fletorja zyrtare Nr. 1, datë 1 janar 1928.
14. Dekreti Nr. 392 datë 24.01.1947 i Presidiumit të Kuvendit Popullor.
15. Kodi Penal i RP Shqipërisë. 1952.
16. Të dhënat statistikore janë të Drejtorisë së Përgjithshme të Policisë së Shtetit.
17. Të dhënat statistikore janë përpunuar nga Qendra e Kërkimeve Shkencore e Akademisë së Sigurisë në Tetor 2017.
18. Të dhëna nga anketimi i zhvilluar nga Qendra e kërkimeve Shkencore në IEVP-të Tiranë, Korçë, Lezhë, Fushë Krujë, Lushnjë, Fier dhe Peqin, në muajt Qershor- Korrik 2017.
19. Të dhëna nga anketimi i zhvilluar nga Qendra e kërkimeve Shkencore me punonjësit e policisë të cilët vazhdojnë Fakultetin e Sigurisë dhe të Hetimit në Akademinë e Sigurisë, Tiranë, në muajin Qershor 2017.